

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

شکل گیری مناسبات مؤلف و مخاطب در متون منشور فارسی

(کلیله و دمنه، مرزبان نامه، تاریخ بیهقی)

استاد راهنما:

دکتر پروین سلاجقه

استاد مشاور:

دکتر مهناز جعفریه

پژوهشگر:

ابراهیم دمشناس

تابستان ۱۳۹۳

تقدیم به بهترین های زندگی

پاسکزاری:

باساس از استاد بزرگوار پروین سلاحته که دلسوزانه مرار همای کرفندو

دکتر مناز جعفریه استاد مشاور محترم که زحمت فراوانی را متحمل شدند.

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب ابراهیم دمشناس دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد به شماره دانشجویی ۹۰۰۷۵۴۰۶۲ در رشته زبان و ادبیات فارسی که در تاریخ ۹۳/۶/۵ از پایان نامه خود تحت عنوان شکل گیری مناسبات مؤلف و مخاطب در متون متشور فارسی (کلیله و دمنه، مرزبان نامه ، تاریخ بیهقی) ولی با کسب نمره ۱۸ و درجه عالی دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم :

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و ...) استفاده نموده ام ، مطابق ضوابط و رویه های موجود ، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح ، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم ، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی :

تاریخ و امضاء :

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۳/۶/۵

دانشجوی کارشناسی ارشد ابراهیم دمشناس از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۸ بحروف
هیجده تمام و با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی
دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی
دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی
(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۱۰۱۹۲۱۰۰۳
عنوان پایان نامه: شکل گیری مناسبات مؤلف و مخاطب در متون منثور فارسی (کلیده و دمنه، مرزبان نامه ، تاریخ بیهقی)		
نام و نام خانوادگی دانشجو: ابراهیم دمشناس	تاریخ شروع پایان نامه: ۹۱/۱۲/۲۸	تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۳/۶/۵
شماره دانشجویی: ۹۰۰۷۵۴۰۶۲		
رشته تحصیلی: زبان و ادبیات فارسی		
استاد /استادان راهنما: دکتر پروین سلاجقه		
استاد/استادان مشاور: دکتر مهناز جعفریه		
<p>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده) در این پژوهش ، به بررسی آن دسته از آثار منثور فارسی می پردازیم که همگی نوشته ی نویسندگانی اند که در دربار های مختلف ، در دیوان رسالت به عنوان دبیر مشغول به کار بوده اند . دربارها مساله و مشغله ی نوشتن را بر اساس سنتی پادشاهی ، برمبنای ساز و کار اجازه در قلمرو خود به مثابه یک امتیاز مطرح کردند. همین طبقه بندی نسبت آنها را باحکومت ، در بار و طبقات دیگر اجتماع نشان می دهد . با ورود دبیران از شغل دیوانی به نوشتار علمی - ادبی ، در بار همچنان این طبقه بندی و نگرش خود را حفظ می کند تا به ترویج ایدئولوژی خود مشروعیت ببخشد . این پژوهش که بر مبنای نظریات روایت در ایران و تمدن اسلامی به ویژه القصاص و المذکرین انجام گرفته است نشان می دهد که نویسندگان در این طبقات و مراتب آن چگونه با طیف گوناگونی از مخاطبان ارتباط برقرار می کنند و نوشتارشان دگرگون می شود . این پژوهش یافته های خود را مدیون داده های سه اثر شاخص زبان فارسی یعنی کلیده و دمنه ، مرزبان نامه و تاریخ بیهقی است که با رویکرد گفتمانی بررسی شده اند.</p>		
کلید واژه ها : مولف ، مخاطب ، اجازه ، کلیده و دمنه ، مرزبان نامه ، تاریخ بیهقی ، القصاص و المذکرین		

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه مناسب است تاریخ و امضا:

مناسب نیست

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	فصل اول کلیات
۳	۱,۱ مقدمه
۴	۲,۱ بیان مسأله
۵	۳,۱ پرسش های تحقیق / فرضیه ها
۵	۴,۱ مواد و روش انجام تحقیق
۶	۵,۱ جنبه نوآورانه تحقیق
۶	۶,۱ هدف تحقیق
۷	۷,۱ ضرورت تحقیق
۷	۸,۱ کاربردهای تحقیق
۸	فصل دوم مبانی نظری
۹	۱,۲ مقدمه
۹	۲,۲ ایران باستان
۱۲	۳,۲ ۱. عبدالقاهر جرجانی
۱۴	۴,۲ مطالعات دانشمندان غربی
۱۴	۲,۴ ۱. مطالعات بلاغی
۱۷	۲,۴ ۲. افلاطون
۱۹	۲,۴ ۳. لونگینیوس
۲۰	۲,۴ ۴. رمانیتسیسم
۲۳	۲,۴ ۵. والتر بنیامین (۱۸۹۲-۱۹۴۰ م.)
۲۵	۲,۴ ۶. لوسین گلدمن (۱۹۱۳-۱۹۷۰ م.)

۲۶	..... ۷.۴ میخائیل باختین (۱۸۹۵-۱۹۷۵ م.)
۲۸	..... ۵.۲ ساختارگرایان
۲۸	..... ۱.۵ یاکوبسن
۳۰	..... ۲.۵ نورتروپ فرای (۱۹۹۱-۱۹۱۲ م.)
۳۲	..... ۳.۵ رولان بارت
۳۵	..... ۴.۵ دیگر ساختارگراها
۳۷	..... ۵.۵ نظریهٔ دریافت
۴۲	..... ۱.۶.۲ پسا ساختارگرایی
۴۲	..... ۱.۱.۶.۲ ژاک دریدا
۴۴	..... ۲.۱.۶.۲ رولان بارت
۴۷	..... ۳.۱.۶.۲ میشل فوکو
۵۲	..... ۷.۲ جمع بندی
۵۵	..... فصل سوم چارچوب نظری تحقیق
۵۶	..... ۱.۳ مقدمه
۵۶	..... ۲.۳ قصه در اسلام
۶۰	..... ۳.۳ ابن جوزی
۶۳	..... ۱.۳.۳ قصه و قصه گو
۶۵	..... ۱.۳.۳.۱ قصه گو
۷۰	..... ۲.۳.۳.۱.۲ اجازه
۷۲	..... ۳.۳.۳.۱.۳ مخاطبان
۷۴	..... ۴.۳.۳.۱ بدعت
۷۷	..... ۲.۳.۳.۲ ابن جوزی و نظریات دیگر
۷۷	..... ۱.۲.۳.۳ سنت ادبی ایران باستان

۷۸	..... ۲.۲.۳.۳ افلاطون
۷۹	..... ۳.۲.۳.۳ مؤلف جمعی
۸۱	..... فصل چهارم ارائه و تحلیل داده ها
۸۲	..... ۱.۴ مقدمه
۸۳	..... ۲.۴ ارائه و تحلیل داده ها
۸۳	..... ۱.۲.۴ کلیله و دمنه
۸۵	..... ۱.۱.۲.۴ مؤلف
۹۴	..... ۲.۱.۲.۴ مخاطب
۹۸	..... ۳.۱.۲.۴ جمع بندی
۹۸	..... ۲.۲.۴ مرزبان نامه
۹۹	..... ۱.۲.۲.۴ مؤلف
۱۰۳	..... ۲.۲.۲.۴ مخاطب
۱۰۶	..... ۳.۲.۲.۴ مجلس: ارائه گفتار
۱۰۸	..... ۴.۲.۲.۴ شاه: روایت شنو
۱۰۹	..... ۲.۲.۴ جمع بندی
۱۱۰	..... ۳.۲.۴ تاریخ بیهقی
۱۱۴	..... ۱.۳.۲.۴ مؤلف
۱۲۳	..... ۲.۳.۲.۴ مخاطب
۱۲۶	..... ۳.۳.۲.۴ دبیر و نویسنده
۱۲۸	..... ۳.۳.۴ جمع بندی
۱۲۹	..... فصل پنجم نتیجه گیری
۱۳۰	..... ۵. نتیجه گیری
۱۳۴	..... منابع و مأخذ

چکیده

در این پژوهش، به بررسی آن دسته از آثار منشور فارسی می پردازیم که همگی نوشته ی نویسندگانی اند که در دربار های مختلف، در دیوان رسالت به عنوان دبیر مشغول به کار بوده اند. دربارها مساله و مشغله ی نوشتن را بر اساس سنتی پادشاهی، بر مبنای ساز و کار اجازه در قلمرو خود به مثابه یک امتیاز مطرح کردند. همین طبقه بندی نسبت آنها را با حکومت، در بار و طبقات دیگر اجتماع نشان می دهد. با ورود دبیران از شغل دیوانی به نوشتار علمی - ادبی، در بار همچنان این طبقه بندی و نگرش خود را حفظی کند تا به ترویج ایدئولوژی خود مشروعیت ببخشد. این پژوهش که بر مبنای نظریات روایت در ایران و تمدن اسلامی به ویژه القصاص و المذکرین انجام گرفته است نشان می دهد که نویسندگان در این طبقات و مراتب آن چگونه با طیف گوناگونی از مخاطبان ارتباط برقرار می کنند و نوشتارشان دگرگون می شود. این پژوهش یافته های خود را مدیون داده های سه اثر شاخص زبان فارسی یعنی کلیله و دمنه، مرزبان نامه و تاریخ بیهقی است که با رویکرد گفتمانی بررسی شده اند.

کلید واژه ها: مولف، مخاطب، اجازه، کلیله و دمنه، مرزبان نامه، تاریخ بیهقی، القصاص و

المذکرین

فصل اول کلیات

۱،۱ مقدمه

یکی از زمینه های پژوهشی که در سده اخیر، با تاسیس دانشگاه در زبان فارسی پدید آمد و رایج شد، تاریخ ادبیات فارسی است. تا پیش از آن، نوع رشد و تکامل نیافته ای از تاریخ ادبیات، یعنی تذکره نویسی، رایج بود که پیش از آن که نوشتاری علمی باشد، صبغه ای ذوقی داشت. اولین تاریخ ادبیات های زبان فارسی، حاصل تلاش و تحقیقات خاورشناسان غربی بوده که خود الگویی می شود فارغ از نقد و بررسی، برای نوشتن تاریخ ادبیات های فارسی که بعداً به قلم پژوهشگران ایرانی نوشته می شود. تاریخ ادبیات های نوشته غربیان، گذشته از گرایش شرق شناسانه خود به ادبیات فارسی، از الگوهای تاریخ عمومی تبعیت می کرد یا ذیل تاریخ اجتماعی قرار می گرفت و افزون بر آن مؤلف گرا بود. همین ویژگی ها، به دلیل فقدان سنت و روش شناسی علمی در ایران سبب ساز پیروی از آن الگو شد و آن را تثبیت کرد. امروزه لحظه خواندن یک متن را لحظه تکامل آن متن می دانند؛ در واقع ادبیات سامانه ای ارتباطی است که در یک سوی آن مؤلف قرار دارد، در دیگر سو مخاطب اثر ادبی. این رابطه، از آغاز تاکنون، چه در نوع ادبی، چه در شیوه ارائه، دگرگونی چندی به خود دیده که خود مبنا و بانی دگرگونی های دیگری بوده است. تثبیت رویه های تاریخ نویسی سنتی، مجال دیدار به هنگام این دگرگونی ها را پی در پی به تعویق انداخته است.

در دوران کنونی، ما شاهد تحولات و دگرگونی های بسیاری در زمینه نقد و نظریه ادبی هستیم که نمایانگر جایگاه دیگری از ادبیات است؛ از این رو، امروزه هر چه بیشتر، این ضرورت احساس می شود که از شیوه ها و ابزارها و نگاه های فرسوده و نازایا بگذریم و با کاربرست ابزار- شیوه های مقتضای حال خود، ادبیات فارسی را بخوانیم و به نقد و نظری اکونونی پیوند بزنیم. تلاش این شاگرد

ادبیات، در پژوهش پیش رو، بر این جستجو بوده که از بطن و اندرونه همین ادبیات، مبنایی نظری برای بررسی های خود بیابد. اما همواره تاکنون در این زمینه، محدودیت های مضاعفی، زمینه علمی کار پژوهش را تهدید کرده است؛ از جمله: نبود تصحیح انتقادی از آثاری که چنین امکانی را برآورده می سازند و دیگر، نابسندگی چنین نظریه ای با در نظر گرفتن تحولات ادبیات خلاقه و همچنین نظریه ادبی معاصر. ناچار ضرورت دارد آن دیدگاه، خود به پرسش کشیده شود تا آشکار شود تا چه حدی استعداد آن را دارد که از پس چنین مهمی برآید. مبنایی این پژوهش، در باب کلیله و دمنه، مرزبان نامه و تاریخ بیهقیبرگرفته از سنت دبیری و آیین نامه های آن و ترجمان آنها و افزونه های سنت روایت دانی و قصه گوئی اسلامی ست و جایگاه و مراتبی که قصه گو به عنوان مؤلف در چنین گفتمانی دارد. روایتی از آن را می توان در کتاب القصاص و المذکرین باز یافت. افزون بر این، برای روشن داشت برخی مقوله های بحث، گوشه چشمی به مباحث امروزی همسو خواهیم داشت تا تمرینی باشد برای پیش کشیدن سخنی دیگر.

۱.۲ بیان مسأله

ادبیات همچون سامانه ای ارتباطی، سخنی ست که بر مبنای روابط مؤلف و جامعه مخاطبان، اقتضای حال، تولید می شود. از آغاز پیدایش ادبیات فارسی دری، حکومت های ملی - محلی، ضمن حمایت از آن نوشتار، آن را محملی برای تبیین اندیشه سیاسی خود شناختند و بر اولویت و بسندگی تفسیر خود از آن تاکید نمودند. نهادهایی مانند دیوان رسالت و «سخن دبیری» که خاستگاه نویسندگان شاخص بوده، حکومت و طبقه حاکمه و در رأس آن، شخص اول حکومت، یعنی شاه را در صدر جامعه مخاطبان تعریف کردند. پژوهاک همین دیدگاه را همراه با افزوده هایی در سنت اسلامی روایت می یابیم؛ روایت کردن، منوط به کسب اجازه از طبقه حاکمه، به ویژه خلیفه بود. همین امر مبنایی شد برای تعیین مراتب یک راوی / قصه گو. بر گذشتن از این سنت، بدیهی ست که در غلتیدن به وادی پر خطر بدعت بود و در پی داشتن مجادلات بسیار. بدین گونه در ادبیات فارسی، مؤلف به رغم قدرت روایتگری اش، تحت سیطره مخاطب بود. چنین مخاطبی که پیشاپیش در روند خلق اثر موثر بود و به خط مشی نوشتار جهت می داد، در واقع پیش - مخاطب بود که تولید ادبی را سفارش می داد. در این

پژوهش، کوشش می شود در جهت تبیین مناسبات مخاطب و مؤلف، و دگرگونی های بعدی در پرتو «سخن دبیری» و بازتابش در سنت اسلامی روایت، نمونه هایی از آثار منشور، همچون کلیله و دمنه، مرزبان نامه و تاریخ بیهقی بررسی شود تا شاید بتوانیم به پاسخی برای این پرسش نزدیک شویم که چنین مخاطبی چگونه الگوی جامعه مخاطبان ادبیات فارسی شد و مؤلفان فارسی چگونه توانستند از آن مناسبت فراروی کنند؟

۳,۱ پرسش های تحقیق / فرضیه ها

- مخاطب در این سنت، عموماً مفهومی پیشامتنی است؛ از این رو بر مؤلف در روند نوشتن سیطره دارد، پس مؤلف برای امر روایت، باید از طبقه حاکمه/شاه/خلیفه اجازه بگیرد.

- مخاطب (شاه) امر نوشتن را به مؤلف واگذار می کند؛ در واقع، به فعل درآمدن نوشتن را به او تنفیذ

می کند. مؤلف همواره برای فراروی از این وضعیت، در پی امکانی دیگر است: چگونه می تواند از مناسبت موجود، پا فراتر بگذارد؟

- چه دگرگونی در نوشتار می تواند نظام سلسله مراتبی مخاطبان را برهم زند؟

۱. ۴ مواد و روش انجام تحقیق

دگرگونی مناسبات مؤلف و مخاطب در متون منشور کهن فارسی، به شکل توصیفی - تحلیلی بر مبنای سه متن منشور کهن فارسی انجام می شود که هر سه، جایگاه شاخصی در ادبیات فارسی دارند؛ این سه متن بدین قرارند: کلیله و دمنه نصراله منشی، مرزبان نامه سعد الدین وراوینی و تاریخ بیهقی. این متون به دلایلی چند، بستر تحقیق و پژوهش ما، قرار گرفته اند از جمله: فراگیری عام شان در تمام دوران تحصیلات دانشگاهی. این متون، همواره موضوع بررسی پژوهش ها، مقالات، کتاب ها، پایان نامه ها و رسالات دانشگاهی بوده و هست که این امر نشان دهنده دامنه تاثیرات چنین سنت ادبی یی تا ادبیات امروز است. این آثار همواره مورد استقبال نویسندگان و شاعران بوده و دستاوردهای شان در بازنویسی های بعدی یا آثار خلاقه، مورد پذیرش واقع شده است. مساله مهم دیگر، هم گرایی آنها در ژرف ساخت، به رغم تفاوت های روساختی شان. موضوع هر سه کتاب، بازتاب وضعیت و

شرایط طبقه حاکمه ست. دو اثر تمثیلی کلیله و دمنه و مرزبان نامه، به تلویح و تصریح، خود را تاریخ می دانند و تاریخ بیهقی، مکرراً به قصه بودن خود اقرار می کند و گه گاه به سمت تمثیل مآب کردن تاریخ پیش می رود. بدین ترتیب، می توان گفت: آنچه در دو اثر نخست تمثیل می شود در تاریخ بیهقی رمز گشایی شده و نمود واقعیت روزمره به خود می گیرد. آنچه در پرداخت به موضوع پژوهش، در این آثار مورد توجه است، دو فصل آغازین کلیله و دمنه، و مرزبان نامه است که به مقدمه اثر و شرایط و سبب نوشتن آن ها می پردازد. در تاریخ بیهقی با توجه به فقدان فصول آغازین که به طور معمول، در بردارنده مطالب فوق است، به جستجوی اشارات پراکنده در سراسر کتاب می پردازیم در حدی که بتوان دیدگاه بیهقی را از خلال آن اشارات بسازیم. پس از مروری بر مطالعاتی که روابط مؤلف و مخاطب را بررسی کرده اند، یافته های سه اثر را منطبق بر سخن دبیری و سنت روایتی اسلامی که روایتی از آن در القصاص و المذکرین موجود است، بررسی می کنیم. طبعاً به عنوان پژوهشی معاصر نگاهی امروزی به آن نظرگاه خواهیم داشت.

۱.۵ جنبه نوآورانه تحقیق

پژوهش حاضر، با این اندیشه نگاشته شده که از شیوه مرسوم تاریخ نویسی ادبیات، پا را فراتر بگذارد و ادبیات را در این امر دخیل و موثر بداند. برای نیل به این امر، شکل گیری و دگرگونی مناسبات مؤلف و مخاطب را مبنا قرار داده ایم. سه گانه « امیر / مأمور / مطرود فریبکار » برگرفته از سنت اسلامی، الگویی ست که می تواند بیانگر سیر و سلوک و مراتب مؤلف و نسبتش با مخاطب باشد و آن را تا ادبیات امروز تعمیم داد، ولی پیش از هر امری، این پژوهش باید همراه با دیدگاه انتقادی همراه باشد تا روشی کارآمد برای پژوهشی نو، در ارائه تاریخ ادبیاتی جدید عرضه شود. چنین بررسی یی، می تواند برداشت جدیدی از مخاطب و سیر و سلوکش از شنونده به خواننده دست بدهد و همچنین زمینه های چرخش توجه از روایت شفاهی به کتبی را فراهم سازد.

۱.۶ هدف تحقیق

مخاطب به همراه متن و مؤلف، مثلثی ادبی می سازند. شناخت تعامل آن با دوتای دیگر، تصویری دگرگونه، فراتر از تصویر معمول ادبیات ارائه می دهد. مؤلف نقش مهمی، در برساختن و دگرگونی

چنین مخاطبی دارد؛ امری که تاکنون، نه تنها معمول نبوده بلکه به طور جدی در شمار مقوله های ادبی نبود. هدف و انگیزه این پژوهش، پرتوفکنی بر رابطه مؤلف و مخاطب است.

۷.۱ ضرورت تحقیق

تحقیق پیش رو، از آن جهت که با برگزیدن از گرایش ادواری، براساس مفاهیم ادبی مؤلف و مخاطب، طرحی برای نوشتن تاریخ ادبیات می دهد، ضرورت دارد.

۸.۱ کاربردهای تحقیق

این تحقیق، با توجه به اتکایش بر «سخن دبیری» و «قصه گویی اسلامی» که در جایگاه نظریه قرار گرفته، و نشان دهنده دگرگونی مفاهیم مؤلف و مخاطب است، می تواند الگویی علمی و روش مند برای تحقیقات تاریخ ادبیات و سبک شناسی، در زمینه ادبیات فارسی باشد.

فصل دوم مبانی نظری

۱.۲ مقدمه

در این فصل، به مرور پژوهش‌ها و مطالعاتی می‌پردازیم که پیش از این، اطلاع و آگاهی و نظری در باب شکل‌گیری مناسبات و روابط مؤلف و مخاطب ارائه داده‌اند. در آغاز اشاره‌ای خواهیم داشت به این مناسبات در ایران باستان از خلال متون پراکنده و پس از آن، دوره اسلامی، سپس سیر این مطالعات را در غرب، پی‌می‌گیریم، در سه بخش کلاسیک با گرایش مؤلفانه، بخش ساختارگرایی با گرایش متنی و بخش پسا ساختارگرا با گرایش خواننده محور.

۲.۲ ایران باستان

ما امروزه متنی در دسترس نداریم که به وضوح مناسبات ادبی ایران باستان را بر پایه رابطه مؤلف و مخاطب نشان دهد. روایت فردوسی در حماسه‌ی ملی در بخش اساطیری شاهنامه نشان دهنده‌ی تاریخ‌پیدایش نوشتار است:

«یکایک بیاراست با دیو جنگ	نبد جنگ شان را فراوان درنگ
ازیشان دو بهره به افسون یست	دگرشان به گرزگران کرد پست
کشیدندشان خسته و بسیار خوار	به جان خواستند آن زمان زینهار
که ما را مکش تا یکی نو هنر	بیاموزی از ما کت آید به بر
کی نامور دادشان زینهار	بدان تا نهانی کنند آشکار
چو آزاد گشتند از بند او	بجستند ناچار پیوند او
نباشتن به خسرو بیاموختند	دلش را به دانش برافروختند
نباشتن یکی نه که نزدیک سی	چه روی چه تازی و چه پارسی»

(فردوسی، ۱۳۸۷: ۱۸)

چنانکه از روایت شاهنامه پیداست خط و نوشتن، یکی از دستاوردهای پادشاهی تهمورث است که او در خلال جنگ با دیوان به عنوان غنیمتی جنگی به آن دست پیدا می کند.

دیوان با امان گرفتن از پادشاه نوشتن به او می آموزند. در این روایت فردوسی به پیوستگی نوشتار و دانش اشاره دارد و در واقع نوشتار در پی گردآوری و ثبت دانش و اشاعه ی آن است. نوشتار به عنوان دستاورد پادشاهی و اهمیت والایی که دارد در اختیار دربار و حکومت پادشاهی ایران می ماند. خط و نوشتار، در خدمت دربار و کشورداری، زمینه ساز پیدایش طبقه ی دبیران شد:

« دبیران وظیفه ای مهم و حساس در رسیدگی به مکاتبات سلطنتی و ثبت فرمان ها، احکام، پندها، نصیحتها، نطق ها، وصیتها، و گفته های دیگر شاه و بلندپایگان داشتند. ثبت رویدادهای روزانه و نوشتن وقایع نگاریها نیز از وظایف آنان بود...»

(تفضلی ۱۳۸۷: ۲۸)

و

« فرمان های پادشاه در حضور او ثبت می شد و مامور دیگری آن را در دفتر ماهانه سلطنتی یادداشت می کرد؛ پادشاه دفتر را مهر می زد و آنگاه آن را در خزانه می نهادند. نیز نقل کرده اند که اردشیر دو خدمتکار زیرک و به احتمال دو دبیر جوان را مامور کرده بود تا به هنگام مستی وی سخنان او را در حضور درباریان املا کنند تا روز بعد دبیرشاه آنها را برای وی بخواند.»

(همو، ۳۹-۴۰)

بنابراین گزارش، خط و نوشتن در انحصار دربار بوده و دارندگان این فن، طبقه دبیران، کارگزار امر نوشتن هر نوشتاری از سوی دربار و به ویژه شاه بود و چنان که می نماید بیرون از خواست شاه، عبارتی نمی نوشتند. قرار گرفتن نام دبیر و مهر شاه در کنار هم در مکاتبات درباری نشان دهنده مقام والایی او، در دربار و سیاست بود طبعاً این جایگاه، او را در قدرت سهیم می کرد. همین امر، زمینه ساز انحصار نوشتن و منع دسترسی فرودستان جامعه به آن شد؛ چرا که خط و نوشتار راهگشای امتیازات اجتماعی برای آنان بود.